

Eeskäija murrete ja lähikeelte uurimisteel

Vastab Karl Pajusalu, küsib Jüri Viikberg

- **Miks läksid pärast keskkooli just Tartu ülikooli ja eesti filoloogiasse? Kust said selleks äratust?**

Minu juured on „Pärnu ja Riia vahel“, nagu olen ühes liivikeelses luuletuses osutanud. Kõik mu esivanemad on elanud ajaloolisel Liivimaal ning selle vanim ja väarikaim ülikool asub ju Tartus. Selle üle, et minna Tartu ülikooli, ma ei juurelnudki. Seal oli varem õppinud mitmeid sugulasi, mõned neist õppejõukski saanud, õppimas oli ees juba õde. Kõhkluski tekitas vaid eriala valik. Keskkooli ajal olin olümpiaadidel edukas mitmes aines, koolist sain kaasa soovitusel ajalukku astumiseks, viimasel hetkel hakkasin aga pelgama, et seal on liiga palju nn punaseid ideoloogilisi aineid. Kuna peale ajaloo oli tookord minu suurem huvi ja harrastus kirjandus, otsustasin minna eesti filoloogiasse, valik eesti keele kasuks toimus alles ülikooliõpingute ajal.

- **Kirjelda pisut oma stuudiumiaega. Millise pagasi said sealt kaasa oma tulevaseks ametiks ja mida on tulnud hiljem juurde õppida?**

Meil oli suur kursus, poisse koos sõjaväest tulnutega algul kokku üksteist, nii et saime füüsikutega jalgpalli mängida, tüdrukuid veel hulga rohkem. Oli mitmeid säravaid õppejõude, nagu Huno Rätsep, kes õpetas keeleajalugu. Murdeid õpetas Aino Valmet, kes oli Pärnust pärit ja mind peagi ka enda juurde koju kutsus, seda tegi muidugi ka Paul Ariste, tema soovis ikka üliõpilastega kiiresti lähemalt tutvavaks saada. Tallinnast keele ja kirjanduse instituudist käis meile foneetikat õpetamas Ellen Niit, kes saarlasena tundus koduse olemisega, temalt sain foneetikaalaseid raamatuid, et neid ise lähemalt uurida. Keeleõppejõud olid üldse kuidagi aktiivsemad ja nendega tekkisid mul lähedasemad kontaktid, nii otsustasingi eesti keele eriharru minna. Eesti keelt ja keeleteadust süvendatult õppima asudes sain

tõuke murrete ja sotsiolingvistika uurimiseks Aino Valmeti erikursuselt, kus ta tutvustas Soome tollast suurt kõnekeele muutumise uurimisprojekti. Temalt saadud *puhekielen murros* projekti väljaandeid lugesin huviga, nende eeskujul kavandasime ka minu diplomitööd. Mulgi murde muutumise valisin analüüsimiseks just Aino Valmeti soovitusel, tema ütles, et sellest on suured kogud ja lõunaeesti piirialal on muutused järsumad, nii oligi. Eriti sõnavara osas on Mulgi murre ju lähedane minu Häädemeeste kodumurrakulegi. Keeleteadlaseks innustas mind saama nähtavasti ka see, et sain oma esimese, ülikooli diplomitöö teemal kirjutatud artikli eest Keele ja Kirjanduse aastapreemia. Ning mulle meeldis väga Tallinna keele ja kirjanduse instituudi (KKI) murdesektori seltskond, Salme Nigol võttis mu seal kohe oma erilise hoole alla ja hakkas mulle süvitsi mulgi keelt õpetama. KKI aspirandina hakkasin siis Mulgi murde muutmise ka väitekirja kirjutama. Salme Nigoli kaudu sain lähemalt tuttavaks tema abikaasa Pent Nurmekunnaga, kellest olin kuulnud juba varases lapsepõlves, oli temagi ju pärit Lõuna-Pärnumaalt. Pärisin Nurmekunnalt kaugete maade ja keelte kohta. Hiljem, kui kirjutasin juba doktoritööd, arutasime mõnikord mulgi ja liivi keele vahekordade üle, sel teemal sai mu doktoritöösse üks peatükk.

- **Vaba riigi tulekul järgnesid õpiaastaile rännuaastad, kuidas need su silmaringile hästi mõjusid?**

1990. aastal, kui olin KKI aspirant, tuli selle asutuse tookordne direktor Tõnu Seilenthal kord minu abikaasa Renate Pajusalu juurde ja küsis, kas ta oleks nõus, kui läheksin aastaks USA-sse keeleteadust õppima. Kuna Renate vastas jaatavalt, paluti mul avaldus kirjutada ja juba 1990. aasta sügisel sõitsin Pennsylvania ülikooli William Labovi laborisse sotsiolingvistikat studeerima. See oli põnev, arvutite ajastu hakkas hoogu sisse saama, sain õppida Varbrul-programme ja muud keelevarieerumise analüüsiks mõeldud tarkvara kasutama, sealt sain teoreetilise põhja oma teadusmagistri ja suuresti ka doktoritöö jaoks. Ameerikast tagasi jõudnud, hakkasin Tartu ülikoolis kvantitatiivset sotsiolingvistikat õpetama. Peagi kutsuti mind aga eesti keele lektoriks Soome Turu ülikooli, seal kirjutasin valmis ja kaitsesin oma doktoritöö. Elasime perega Turus viis aastat, mõlemad mu pojad alustasid seal oma kooliteed. Minu otsene töökorraldaja oli soome keele professor Aimo Hakanen, palju suhtlesin

ka foneetika professori Kalevi Wiikiga, kelle laboris tegin oma doktoritöö
tarvis akustilisi mõõtmisi. Perekondlikult hoolitsesid meie pere eest enim
Koskid, Mauno Koskist sai mu poistele nagu teine vanaisa. Samas saime
Renatega Maunolt rohkesti kasulikku teaduslikku õpetust. Suhtlesin
siis veel mitmete Soome murrete ja kõnekeele uurijatega, näiteks Valma
Yli-Vakkuri ja Ulla Palomäega oli põnev arutleda keelendite varieeruva
kasutuse eri tüüpi põhjuste üle. Pärast Turu aega olen kaks perioodi
olnud Helsingis külalisprofessor, pea pool minu tööelust ongi möödunud
Soomes ning kindlasti on soomepärasest mõtlemisest näha minu teadus-
töodes. Kui rääkida rännuaastatest, siis kahtlemata oli minu jaoks tähtis
veel koostööprojekt Stanfordi ülikooli professori Paul Kiparskyga. Sain
kahel aastal olla Stanfordin ja õppisin seal palju, koos Kiparsky ja hiljuti
lahkunud Tiit-Rein Viitsoga tegime 2000. aasta augustis meeleoluka reisi
Kuramaa liivi külladesse.

- **1980. aastatel tõdeti kahetsusega, et õiget, st vanapärasest murdekeelt pole enam kuulda. Kuidas jõudsid arusaamani, et murdekeel käib eluga kaasas ja võib seetõttu ka „lahjeneda“, aga jääb ikka õigeks?**

Minu uurimisteemaks sai ülikoolis kohe murdekeele muutumine, edasi
laienes see keele varieerumist põhjustavate tegurite analüüsimiseks.
Õnneks „õige murde“ otsimise ajad olid selleks ajaks suuresti möödas.

- **Mida meenutaksid oma paljudelt murdekogumismatkadelt (sh nt Aino Valmeti, Salme Nigoliga)?**

Olen käinud murdesõitudel vist pea kõigil Eesti murdealadel, hoolega läbi
uuritud on kõik Eesti ääred, Süda-Eestis olen rännanud pistelisemalt. Minu
esimene murdepraktika toimus Aino Valmeti juhendamisel 1983. aastal
Lõuna-Pärnumaal Talis, tegin sellest ülikooli keeleringis ettekandegi, luge-
des selleks juurde piirkonna ajaloolise kujunemise kohta. Järgnesid Kihnu
ja Saaremaa, seal ja Muhus olen mitmeid kordi hiljem käinud koos Ellen
Niiduga. Esimese iseseisva murdetöö tegin Tahkuranna ja Häädemeeste
kalastusest, küsitledes peamiselt kodukandi vanemaid mehi. Mu esimest
murdesõitu Ida-Virumaale juhendas Mari Must. Ise pidin esimest korda
juhendama murdepraktikat Mulgimaal, see oli vist 1987. aasta suvel. N-ö
julgestuseks saadeti ülikoolist minuga kaasa Mare Valge (tookord Sepp),
kes aitas praktilisi asju korraldada. Mare on ise Mulgimaa juurtega. Salme

Karl Pajusalu (vasakul) koos professor Tiit-Rein Viitsoga (4.3.1938–2.12.2022) Liivi reisi juhtimas. (Foto: Tuuli Tuisk)

Nigoliga koos hakkasime Lõuna-Eestis külasid pidi käima 1980ndate lõpul, need igasuvised mõnusad kulgemised, olgu siis koos üliõpilastega murdepraktika vormis või muidu, kestsid meil paarkümmend aastat. Lõuna-Eesti murdepraktikatel oli mu abimees ka suurepärase võru keele ja meelega Ervin Org, hiljem samuti võrukesed Evar Saar ja Sulev Iva. Paljude heade sõprade ja tublide üliõpilaste kõrval on meelde jäänud oma jutustustega sajad keelejuhid, Eesti- ja Liivimaa maainimesed. Neid kuulates õppisin

paratamatult mõistma, kui erinevad võivad olla inimeste elukäigud ja kui vähe inimlik rahulolu sõltub välistest asjaoludest. Tähtsaim paistab olevat oma vaimsete juurte tundmine ja väärtustamine.

- **Oled olnud keeleteaduses väga laiahaardeline ja mitmekülgne, tegelnud peale murrete veel näiteks keeleajaloo, foneetika, murdesõnastike ja läänemeresoome keeltega. Mis on neist osutunud sinu meelisvaldkonnaks? Kas millelegi on õnnestunud ka lõplik joon alla tõmmata?**

Minu jaoks on need erinevad tegevussuunad moodustanud ikkagi terviku. Keel on oma olemuselt mitmetasandiline, muutlik nii ajas kui ruumis, aga siiski kindla struktuuriga. Mind on paelunud emakeele kõrval keelte ja murrete paljusus, nende rikkuste avaldumine mitmel eri viisil. Püüdes võimalikult konkreetsele küsimusele vastata – minu meelisvaldkonnaks on keelte eri tasandite koostöö, hääldusest lausete ja sõnavarani, selle uurimisel tuleb kogu aeg palju uut ja põnevat ette, nii et joont alla tõmmata ei oska veel kuhugi.

- **Kuidas jõudis su ellu Lätimaa, pearõhuga liivi keelele ja eesti keele- saartel? Kas Mulgimaa kaudu?**

Lätimaa on minu jaoks lähedane ja tähtis olnud varasest lapsepõlvest saadik, sest mu juured on ju Läti piiri lähedalt. Lapsepõlvesuvede kõrgpunkt oli ikka Riia loomaaeda sõitmine, palju kordi käisime Siguldas ja Turaidas. Kui mind valiti Läti ülikooli audotoriks, oli mul hea meel oma tänukõnes öelda, et olen nüüd oma kodukoha lähima ülikooliga seotud vähemalt sel viisil. Praegu olen küll ka Läti ülikooli liivi instituudi teadusnõukogu liige ja püüan leida üha uusi põhjusi, et Riia – oma lemmiklinna – külastada. Minu ema peres pandi esikpojale ehk mu onule nimeks Kaupo, jutte liivlastest olen kuulnud lapsepõlvest alates. Kuramaa liivi rannas olen käinud pea iga suvi juba mitukümmend aastat, sageli Valt Ernštreidi ja teiste liivi sõprade kutsel. Lõunaeesti keelesaared said mulle omaseks tänu Uldis Balodisele, kelle emapoolsed juured on Lutsimaal. Mulle meeldivad ka Latgale inimesed, see on samuti piirkond, kus looduse ilu ja inimeste vaimuelu on heas kooskõlas. Muidugi Liivi lahe rannad on mulle lähedasimad, kuid mereäärne elu on karmim, Kagu-Eesti või Lätis Latgale leebe vaimsus on sellest erinev. Minu perekonna naisliin, abikaasa Renate

emaemad on pärit sellelt pehmemalt maalt, nii on mul ka nende kantidega oma isiklik, kuigi teistsugune side.

- **Oled pikemalt töötanud ka Turu ja Helsingi ülikoolis. Kuidas võrdleksid ennast Eesti ja Soome õppejõuametis? Millisena näed üldse oma õpetaja-juhendaja rolli?**

Ausalt vastates pean ütleva, et Soome ülikoolides töötamine on mulle meeldinud rohkem, sest seal peetakse vähem pikki koosolekuid ja üldse asjaajamine on paindlikum. Võib-olla ma pole siin päris objektiivne, sest olla külalisena teisel maal erineb mõnevõrra koduülikoolis töötamisest. Siiski mul on Soome ülikoolideski olnud administratiivseid kohustusi, nendega on olnud kuidagi lihtsam hakkama saada. Neid üliõpilasi, kes on meelde jäänud, on päris palju olnud nii Tartus, Turus kui ka Helsingis. Õpetaja-õpilase suhe on ikka kahepoolne ja olen oma õpilastelt palju õppinud. Minu vanematel oli laste kasvatamisel põhimõte, et lastesse tuleb suhtuda nagu omasugustesse, olen püüdnud seda suhtumist järgida oma lastega ning veel järjekindlamalt üliõpilastega suheldes. Doktorantidega on suuresti juba kolleegisuhted, need on andnud mulle palju, teinud elu põnevamaks ja rikkamaks. Hea õpetaja peaks olema eeskäija, mitte tagantsundija, kuid mõnikord peab eeskäija vaatama, et järgi tulijatel oleks hea tulla.

- **Millise pilguga vaatad fennougristika hetkeseisu ja võimalikku tulevikku?**

Fennougristika seis on üsna kriitiline, viimastel aastatel on soome-ugri keelte ja kultuuride alal eri maades hulk töökohti koondatud, soome-ugri keelte professuure on muudetud keeletüpoloogia professorideks jms. Tuleb siis kohaneda ja kasutada uusi võimalusi. Suuremaid rahvusvahelisi projekte, millega olen viimastel aastatel tegelnud, on uurali keelte andmebaas, selle tegemist koordineerib minu kunagine doktorant, nüüdne Eesti noorte teadlaste akadeemia liige Miina Norvik. See andmebaas, mis juba praegu hõlmab infot rohkem kui 30 uurali keele rohkem kui 300 keelejoone kohta, avab edaspidi kindlasti uusi väljavaateid soome-ugri keelte uurimiseks ning ka erialadevaheliseks koostööks.

- **Mis on sul teoksil ja tööarvutis pooleli, mis mõlgub meeles ja ootab oma aega? Etnogeneesiküsimustes (heaks näiteks „Eesti juured“) oled juba teiste erialade ekspertidega uute tulemuste nimel pead kokku pannud. Kuidas võiks see mõjutada su sihiseadeid kitsamalt lingvistikas või dialektoloogias?**

Nimetatud eesti juurte projekt (vt www.eestijuured.ee) ongi praegu tähtsaimaid TÜ arheoloogia, geneetika ja lingvistika sidusuuringute kolleegiumi jaoks, mille tegevust juhtides läheb mul hetkel päris palju tähelepanu sellele projektile, sünteesivad osad ootavad veel kirjutamist. Koos Göttingeni ülikooli professori Eberhard Winkleriga sain äsja valmis salatsiliivi keele teejuhi, see on ülevaatlik n-ö laiale sihtrühmale mõeldud raamat, mis koondab meie kolmes varasemas saksakeelses raamatus ja mitmes artiklis esitatut, ilmub loodetavasti veel sel aastal. Koos Anna Verschikuga olen avaldamas artiklit eestijidiši häälduse omapärasest. Loodan, et pärast suure mulgi sõnaraamatu toimetamistöö lõppu jõuan pühendada rohkem aega Häädemeeste sõnaraamatule, need sõnaraamatud on suuremate tööühmade ühispingutus.

- **Kas Pärnu ja Pärnumaa on sulle tähenduslikud ka praegu?**

Tundub, et järjest tähenduslikumaks saavad. Nüüd kevadsemestril saab teoks koostöös Pärnu kolledži ja Läti ülikooli liivi instituudiga Liivi lahe keelte ja kultuuride loengusari, tulemas on hulk ettevõtmisi seoses liivi pärandi aastaga. Pärandile uue hääle andmise projekt, milles osalevad liivi uurijad koos korni ja friisi kolleegidega, jõuab sel aastal lõpule. Loodan, et sellest jääb jälgi ka Eesti ajaloolise liivi ala avalikku ruumi.

- **Sinu hoivatust ja produktiivsust arvestades jääb mulje, et ega sa töödega vahet pea. Kuidas sa siis puhkad või mida puhkamiseks nimetad?**

Võimalus suhelda erinevate inimestega värskendab. Minu perel on mitu maak kohta, kuhu saame nädalavahetustel sõita, häid sõpru mitmel maal, kellele aeg-ajalt minna külla. Parim puhkus on leida midagi päris uut, millest innustuda.